

ХАҮҮЯТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

● Тыа сириг спортсменнарын IV ооннууларын көрсө

II. СЫРОВАТСКАЯ

КНМ хайдах ойдууруун, кнз хайдах дьаһанарынан рн нокка кири сатыбыт. Учутан сирдээх уоттаах, суол лаах-нистээх Россия киин уоба тартыгар, кырдык даҕаны, атын хартыынанан көрүүххэ сөн буолуо. Оттон киинлэр техничэскэй, интеллектуальнай таһымнара алаастартан сүөм даҕаны тэбэ, харыс да хардыыны илик, тыйыс айылдалаах сиргэ олорор. Дьоннордоор үрдүүгэ чалчы Билигин билигин тэбэ даҕаны үөрэтирдүбүт. Салыныбыт дэмнишпит иһин, нэһилиэнньэ сорох араҕата, үөскэбит быһыны-майгыны таба өйдөөн, сөптөөх суолу-иһи булунара саарбах. Онон рынок сыһыаннаһыларга биир сүбөнэн, уопсай интэрэһинэн салайтаран кириэх, киини олохтут кэскилин түстүүх тустаахпыт. Россия Президентин, Верховнай Советин, правительствотун уураахтара, дьаһаллара олохтоох усулдуу баада сөн түбүннөрөн олоххо киллэриллиэхтээхтэр. Ол да иһин Саха Республикатын салайар органнара онуоха хабаатыннаран дьаһаллары ыдаллар. Ити оройуон уонна нэһиликтэр территорияларыгар эмнэ учуоттаннахха, бэйэ дьаһалтата олохтонуохтаах.

РЫНОК

Рынок, быһаччы эттэххэ, «эргин» дьин тыл эбэтэр обществнай үлэстии кэнниттэн тустуһунан онорон таһаарааччылар бэйэ-бэйэлэрин икки ардыларыгар сыһыаннаһыларын ньыма, атыннык эттэххэ, харчы-табаар систематыгар социальнай-экономическай сыһыаннар көсүлүлэр буолар. Рынок сыһыаннаһыларын механизмын түртүгүн сыана, наадыһы уонна атын буолаллар. Ити өдөөбүлэринэн салайтаран үлэлээх тустаахпыт. Онуоха таба уонна иһинээх барытыгар тэн учуоттаах быһаарыылары ылынааххаахпыт.

Оройуонга рынок сыһыаннаһыларга кириин хампааньыта ытылла турар. Билигин туругунан барыта 72 бааһынай хаһаайыстыбата, 18 кыра предприятие, 6 кооператив баар. Бааһынай хаһаайыстыбаларын тэрийи салгыны ытыллар. Оттон кыра предприятиелары, кооперативтары хаттаан, регистрациялааһын түмүктөнн эрэр. Ити дьаһал сыалынан туох даҕаны нөдүүгө суох үлэтир тэрилтэлэри эитэлээһин буолар. Билигин сорох тэрилтэлэр, кооперативтар бэйэлэрэ бородууксуулары онорон таһаарбакка онтонмантан бэлэм табаары адалан атылдьаһынан дьарыктаналлар. Дьинтэн, киинлэр олох дьаһал өнөлөрүнэн, бородууксуулары онорон таһааран нэһилиэнньэни хааччыйахтаах этилэр. Онон кииникити итинник хайысханан үлэтир тэрилтэлэр тохтотулуохтаахтар. Аны итинник тэрилтэлэр учуоту-отчуотунаһы түбэһингэ суолтаны биэрбэттэр, кыбыт кредиттерин биризмэттэр тэннөрүү, нолуоктары төлөөһүн, пенсионнай фондага үбү киллэрин туһунан толкуйдаан даҕаны көрбөттөр. Бэйэлэрэ тусна кыра тэрилтэ буолалларын өйдүү сорумматтар. Государство политика — киин бэлэмгэр, араҕаччылааһыныгар олорор тэрилтэлэри суох огоруу. Онон кыра предприятиелар (кооперативтар) дьайыларын иһин государство эппиэт сүкпөт даҕаны, араҕаччылааһат даҕаны. Ону таба өйдүүххэ.

Аны рынокка кириинэн сибээстэн сорох булууттар «Сыһыалаһа киһи» дьин ааттаан туспа расчётнай сөттөөх үлэни сатаабытара эрэр, үбү киллэринэн базаларын хангылытара көстүбөт. Төттөрүтүн, бюджет

жет үбүн алабэттарга туруорсаллар. Ол иһин олохтоох дьаһалта киинлэр сөттөөх сабарга быһаарбыта. Ханнык баҕарар тэрилтэ үбү аһы булунар буоллаҕына эрэ баһыта туспа сөттөөх буолуохтаах.

Билигин государствотан араарыы, приватизациялааһын уонна коммерциализациялааһын билигин оройуонмутугар олус быһаанык ытыллар. Ол бириччээтинэн докумуоннарын сыһа-халты огоруубут, уһатарбыт-кэпсэтэбит буолар. Ону тэнэ дьон өйдөөбөт түгүннэрэ үгүс буоланнар, боппуруоһу олох атын хайысханан быһаара сатааһыннык суох буолбатах. Холобур, нэһилиэнньэни олох-

сита тарыла иликтэр, техниканы, пилораманы быһаарыһаллар, улахан комплекстары кнз көрөрө-хараһара биллибэнэ турар. Совхоз бааһынай хаһаайыстыбатын ассоциацията буолбут курдук эрэр, бүтэһиктээхтик суох огорууга барбакка олорор. Билигин коммерческой баһыта 3180 тыһ. солк. нистээх. Ону ким уһуварын суох онорор комиссия быһаарбатах. Урунку курдук государство мооньугар уһуларга сөттөнналлара буолуо да, кылааһыбата чуолкай. Бааһы-дуолу тэнэ суох үлэстии таһаарыллыбыт. Совхозка уонунан-сүүрбөнүн сылга үлэстэн баран пенсияга тахсыбыттар, атын нэһилиэнньэ тэрилтэ үлэтир дьоннор туохха даҕаны

бобулуохтаах. Сыл түмүгэр сүөһү аһаана итээтэһинэ ытылаах ирдэбил, материальнай нистэбил туруорулуун наада.

Совхозтарга итинник айдаан турулуун, ханнык хайысханы ытылары быһаарымы түмүгэр сыл бээс ыйыгар оройуон үүтү государствога туттарыы сорулдьын 71,6 бырыһыан толордо, атыннык эттэххэ, аспыт сыл туһааннаах кэмнээбиттэр 670 тоннаан аһыах. 358 ынах сүөһү, 184 сылгы туһата суох өллө. Оттон кыстык сэттэ ыйыгар уопсайа 839 ынах сүөһү, 238 сылгы көнүүнн өллө. Рынокка кириини итинник балаһыанньалаах олорон көрсөбүт. Итинтэн билигин сана тэриллэ-

тэрийер үлэни ытыахтаах. Ити ордук учаастактардаагы арым сыахтара үлэни сагалыы тэрилтэлэрин, ирдиллэрин эрэр. Эт уонна үүт бородууксуулары дэлэтигэ бары интэрэстээх буолуохтаахпыт. Ол рынок сыһыаннаһыларын түмүгүн көрдөрүүдэ.

ХАРЧЫ

Российскай Федерация Верховнай Совета 1992 снл тохсунуу 13 күнүгэр «Российскай Федерацияга харчы эргинин туспарар уталытылыбат дьаһаллар тустарынан» уураах ылыммыта. Ити харчы инфляцията уонна инфляционный быһы-майгы олус диригээбитин быһаарыллыан сөн. Харчы тэбэбэ билигин оройуонмутугар улаханнык билиннэ, атын да оройуоннарга балаһыанньа онуок. Онон харчы (наличнай) оройуон тас өртүгэр барытын тохтотуохха наада. Билигин пенсионнарын, пособиеларын, ханнастарын ылбат нэһилиэнньэ араҕата итинэн айдаара сөн. Республика банктан ыйга 8—10 мөл. солк. ылабыт да, тук буолбат. Харчыбыт (наличнай) уруккутун курдук атын сиргэ бара турар.

◆ Олохтоох рыногы хайдах үөскэтэбит ◆ РЫНОК, СЫАНА, ХАРЧЫ

дьаһал өнөтүнэн хааччылар комбинат приватизацияны олус судургутук ытырга сөттөннар. Государство билигин бас билигин (дьин-уот, улахан тутуулар) бөсхө биэрэр кыада суох. Бу коллектив 100-тэн тахса үлэһитин илик баттатан оройуон дьаһалтатын аатыгар туох баар дьини-уоту бөсхө биэрэргэ уонна 1500 тыһ. солк. көмө көрдөөн көрдөһүү түһэрдэ. Оттон билигин базар сокуоннар, балаһыанньалар бөсхө биэрини утараллар эрэр, чөлүстүлээх атылдьаһыны көтүлүтүлэр. Комбинат баһырыны ахсыһына Саха Республикатын правительствотун уурааһынан муниципальнай бас билингэ бириллэр турар, онон киин бары сүүн сөттөөхтөрүн оройуон дьаһалтата бас билэр. Оттон оройуон итинник улахан тутуулары чааһынай (коллективнай) бас билингэ биэрэр кыада суох. Коллектив итин таба өйдөөн кыра бэйэлэрин көрүтүр табаарыстыбалары тэрийин наада. Оборудованиеларын бэйэлэрин бас билилэрингэр ылан, оройуон дьаһалтатыттан дьини-уоту арендаһан үлэһин сөн өтө.

Коммерциализациялааһын и а райпотребобщество кириин эрэр. Кулинарий-кондитерскай сыага табаарыстыбалары тэрийин туспа юридическай сирэй буолла, дьини-уотун райпотребобществоттан арендаһаста. Итиниктин сорох маҕаһыһылар, пекарнялар эмнэ итинник дьаһаныга киллэрлэрэ күүтүлэр, онуоха бырабылыанньа тэтимнээх дьаһаллары ылыах тустаах.

«Саха Республикатыгар аграрнай реформаны ытыы уталыбат дьаһалларын туһунан» Президент Ылааһар уонна «Колхозтары, совхозтары уларытан тэрийин туһунан» Россия правительствотун уурааһар итиннэ аналлаах сокуоннарга олохуран совхозтары уларытан тэрийин ытылыһына. Ити дьаһал оройуонга олус түргэнник, сороһор бэлэмэ суох барда. Онон бааһы-дуолу үлэстиигэ сорохтор аһара туһунан, сорохтор туга да суох хаалар балаһыанньалара үөскэтилиннэ. Биризмэттэр совхозтар да, тыа хаһаайыстыбатын управлениета да сөптөөхтүк дьаһамматтар. Ол түмүгэр дьон үлэстээһингэ бааһы үлэстиигэ өйдөрүн-санааларын уурдулар. Холобур, Кара Маркс аатынан совхоз киин сылааһыта республикага бааһынай хаһаайыстыбата буоларын туһунан айдааран баран, күн бүгүнүгэр дьини онун булбаһа олорор. Сорохтор

тиһсөбөтөхтэр, кээни 3-4 сылга үлэстээбиттэр ким-ханда иһиннэ пайданыттар. Ити сөптөөх үһү дуо?

Урукку совхоз, нэһиликэ социальнай объектарын көрүүгэ харайыһа кнз даҕаны кыһаллыбат. Бааһынай хаһаайыстыбаларын чилиэннэрэ кулуубунан туһаналлара, киинлэр бөсхө оһуолара үөрэһэллэрэ, детсадка сылдьаллара чуолкай. Социальнай объектары көрүүгэ харайыһа кыра хаһаайыстыбалар бэйэлэрин кылааттарын киллэриннэ тустаахтар. Ити боппуруоска бэйэ кылаатын утаран аһаастаһыны таһаарыллыа суохтаах, ол эбэтэр бюджет барытын уйунар кыада суох. Маннык балаһыанньаны атын да совхозтарга, коллективнай хаһаайыстыбаларга көрүүххэ сөн.

Үрдүкү органнар таһаарбыт балаһыанньаларыгар сөн түбүннөрөн, оройуон дьаһалтатын бу дьаһал муус устар 21 күнүгэр 57 №-дээх уурааһынан «Совхозтар үлэһиттеригэр сир, бааһы-дуолу өлүүлээһин (най) рекомендацыйалар» биэргэммитэ. Итинэн салайтаран коллективнай аһамыт комиссиялар үлэһиттээхтэр. Бу боппуруоска олус сөптөөхтүк сыһыаннаһаахха. Баһыанна дьини государство араҕаччылаан кэлбит бааһы-дуолун биир солкуобайа суох үлэстэн бары киин дьиксинэрбөт, ким суобайыгар оонньосбот буолуой! Билигин совхозтарбыт государство мооньугар олорон кэлбиттэрэ чуолкай. Соҕоток быһырыны совхозтар уонна тыа хаһаайыстыбатын тэрилтэлэрэ 5,1 мөл. солк. нистэрин сөттөрбүттэр. Урут ас-уот, табаар дойду киин уобаластарыттан тиһэлэр этэ. Билигин быһы-майгы тосту уларыйда. «Биэрбөт буолдахына, ытыма» дьин принцип олоххо киридэ.

Пайы үлэстиигэ бастаһы утарат бааһынай хаһаайыстыбатын тэрийээччилэр хааччыллыахтаахтар. Холобур, Субуруускай аатынан совхоз хөртүөппүү үүннэрэр С. С. Яковлев бааһынай хаһаайыстыбатын техниканан хааччыйбаһа айдаһы тарта. Эрилик Эристини аатынан совхоз бааһынай хаһаайыстыбаларын эмнэ өйөөбөт. Ити сыһа. Кемелөһөн, хааччыһан баран бааһынай хаһаайыстыбаларыттан уонна сүөһүнү ылыт биридиндээн дьонот бородууксуулары ирдэниллиэхтээх. Бу үрэллиннэн сибээстэн сүөһүнү уна-ханас туттуу кытаанахтык

тэлээбит хаһаайыстыбалар сөптөөх түмүгү өгөстөллөрө наада.

СЫАНА

Россия правительствота нэһилиэнньэ олоһун-дьаһаһын тустарыһа, киин социальнай экономическай буолуутугар араас уураахтары таһаарар, дьаһаллары ылынар да, рынок сыһыаннаһыларга кириин олортон тутулууга суох барарыттан сыана үрдүү турар. Онуоха бородууксуулары онорор монополияй предприятиелар уонна холбоһуктар быһаарар оруулаахтар. Россия правительствота бааһы муус устар 1 күнүтэн сыананы бөсхө ытыһыта. Онуоха дьини сыана элбэхтик уларыһыта, бутуллуу да элбэх. Ол иһин араас компенсациялар оһуулуһулар. Саха Республикатын правительствота муус устар 30 күнүгэр 212 №-дээх уурааһынан аһылык табаардары сыанатын муус устар 3 күнүгэрэбэттэр 5—10 төгүл үрдэтэргэ быһаарбыта. Холобур, бурдуу 5, куруппалар 8, вермишель, лапса 4, саахар 11, чай 3, үүт кэһсэрбэлэр 10 төгүл. Аны сыана предприятиелар биэрэлэриттэн тутулуктаах. Алтайтан, Пермьтэн, Челябинскайтан, Владимирскай уобаластан кэлэр бурдууттар тустуһунан сыаналаахтар. Урут кэлэр ороскуоттара компенсацияланар этэ. Ол тохтоото, Билигин народнай контуруол, сыананы бэрэбизкэллэр араас комиссиялар суохтара сыананы контуруоллуурга араахаттарын үөскэтэллэр.

Россия Экономикага государственнай комитетин 1992 снл олунуу 13 күнүгэр 23 №-дээх дьаһалынан сыана дьиксиниһиннэ киһиэ экономикай санкциялары туттуу олохтонуохтаах. Атылдьаһар уонна атылдьаһар тэрилтэлэр коммерческой сыаналара баар буолуохтаах. Ол наадыһыттан, атылдьаһар дьобуртан тутулуктаах буолуода. Тыа хаһаайыстыбатын бородууктары онорор совхозтар, бааһынай хаһаайыстыбалар, тэрилтэлэр, биридиндээн ыдаллар этн уонна үүт туттардаһтарына 1 солкуобайыгар 4 солк. төлүүргө Саха Республикатын правительствотун 1992 с. муус устар 13 күнүгэр 190 №-дээх уурааһа таһыста. Ити уураах муус устар 1 күнүтэн 1993 снл тохсунуу 1 күнүгэр дьини дьайахтаах уонна сыаналар 1992 снл тохсунуу 1 күнүгэр туругунан тэһиһэллэр. Урукку курдук надбавка дьини суох. Онон эт-үүт комбинатта иһитан баһарар үүтү тутарга уонна биризмэттэр аахсарга

Харчы эргинин бэрэдэктээһингэ оройуон дьаһалтата кэкс дьаһаллары ытыһа уонна олору мэлдьи контуруолга тутар. Билигин сбергательнай банк эһин филиаллары аһыталыыр, киинлэри чеконай системага киллэрттир. Онон харчыта (наличнай) суох аһааста кириин кэргэтиллээ. Бу боппуруоска райпо бырабылыанньата эмнэ атыннык үлэһэн эрэр, харчыта суох аһааста киэргити кириэр. Итинэн сибээстэн бырабылыанньа алын тэрилтэлэригэр дьаһал ытылаһа, онон нистэтигэр олохтоох администрациялар үлэни тэрийин ытылаһар.

Косторун курдук, олохтут күнүтүн уустугуран иһэр. Рынок бастаһы хардыларын ыар тыһынара биллэтиллэн эрэллэр. Ол эрэр таба суолга үктэнэр балаһыанньалары була сатыахха, иһи эрэ нэлэи ыйан-кэрдэн биэрэрин кэһсээккэ, бэйэбитин бэйэбит дьаһаныаһыт.

П. КИРИЛЛИН,
оройуон дьаһалтатын баһылыгына экономикага уонна үнэ солбуһааччы.

